

Procedee de traducere utilizate în versiuni biblice românești

DORA VĂETUȘ¹

The *Bible* is the most translated book. It has been rendered in a lot of languages and it has been the object of many translation theories. There are certain special issues in the process of translating the *Bible*. It is known that there is a recognition of dependence upon divine grace, so someone could ask if the *Bible*, a religious text, could be translated. An important problem for the translators was, at the beginning of a literary language, the fact that the vocabulary had no words to designate referents unknown in that space. That is why the principle of literal rendering is predominant in the first translations from the sacred languages into vernacular languages.

Translation techniques are divided into two sets: *literal translation* (*borrowing, loan-translation, literal paraphrase*) versus *free translation* (*transposition, modulation, equivalence, adaptation*). We are illustrating these translation techniques with examples from Romanian Biblical versions: NT 1648, BIBLIA 1688, BIBLIA 1760, BIBLIA 1795, BIBLIA 1858, BIBLIA 1914, BIBLIA 1939, BIBLIA 2001, NTR 2007. The Romanian Biblical tradition follows especially the literal rendering/the formal equivalence, only NTR 2007 is said to be made applying the principle of the dynamic equivalence, the theory of Eugene Nida.

Key-words: *translation, Romanian Biblical versions*

¹ Universitatea din București, România.

This work was supported by the strategic grant POSDRU/159/1.5/S/140863, Project ID 140863 (2014), co-financed by the European Social Fund within the Sectorial Operational Program Human Resources Development 2007–2013.

Particularități ale traducerii *Bibliei* în limbile vernaculare

Biblia este cea mai tradusă carte, în cele mai multe limbi, iar traducerea ei a constituit punctul de plecare pentru numeroase teorii din traductologie. Fiind un text religios, traducerea *Bibliei* ridică anumite probleme specifice acestui tip de text. În primul rând, se pune întrebarea dacă un text religios ar putea fi tradus, ținând cont că există convingerea că textul este revelat într-o anumită limbă, numită limbă sacră². Arbitrarul semnului lingvistic reprezintă, însă, un argument pentru posibilitatea traducerii textului biblic în limbile vernaculare (Long 2005: 40). În al doilea rând, se pune problema diferențelor de ordin cultural dintre limba-sursă și limba-țintă și a impactului cultural al operei traduse asupra limbii-țintă, mai ales când se traduce pentru prima dată textul sacru. Nu în ultimul rând, contează contextul istoric, literar, religios în care se face traducerea.

În privința traducerii autorizate a textului biblic și a celui liturgic, trebuie amintită poziția Bisericii Catolice, care abia în anul 1963 permite înlocuirea limbii latine cu limbile vernaculare în cadrul slujbei religioase, însă cu reguli de traducere foarte stricte³. Aceasta a constituit chiar tendința generală urmată de-a lungul timpului în traducerea textului biblic, deoarece încă de la Ieronim a fost aplicat *principiul traducerii literale*. Literalitatea a fost adoptată având în vedere caracterul revelat al textului biblic. Eugene Nida a fost cel care a înlocuit literalitatea/ echivalența

² În Evul Mediu s-a stabilit o ierarhie a limbilor, ebraica și greaca fiind considerate limbi sacre, latina – o limbă autorizată, pe când engleza, franceza, germana etc. sunt doar limbi vernaculare care încearcă să rivalizeze cu latina. Cu cât se coboară de la o treaptă la alta, cu atât mai mari sunt pierderile în urma procesului de traducere (Noss 2007: 207).

³ „...it is to be kept in mind from the beginning that the translation of the liturgical texts of the Roman Liturgy is not so much a work of creative innovation as it is of rendering the original texts faithfully and accurately into vernacular languages. While it is permissible to arrange the wording, the syntax and the style in such a way as to prepare a flowing vernacular text suitable to the rhythm of popular prayer, the original text, in so far as possible, must be translated integrally and in the most exact manner, without omissions or additions in terms of their content, and without paraphrases or glosses. Any adaptation to the characteristics or the nature of the various vernacular languages is to be sober and discreet” (*Liturgicam Authenticam*, apud Long 2005: 6).

formală cu echivalența dinamică, desprinzându-se de textul-sursă. Altă tendință manifestată în traducerea *Bibliei* este *conservatorismul*. După ce textul biblic este tradus pentru prima dată într-o limbă vernaculară, versiunile ce îi vor urma se vor raporta la prima traducere (Nida 1964: 239). Orice tradiție biblică impune revizuirea textului și reticența la inovație pentru că altfel există suspiciuni asupra opțiunilor traducătorilor, a căror miză este mare mai ales sub aspect confesional. Din acest punct de vedere, se observă că în limbile slavonă și greacă textele biblice și liturgice au fost conservate cu strictețe până astăzi. În cazul limbilor slavonă și greacă, tendința este pusă în legătură cu conservatorismul Bisericii Ortodoxe. Însă, din contra, în cazul limbii engleze contemporane, ca vehicul al neoprotestantismului, se manifestă un *aggiornamento* permis și de aplicarea echivalenței funcționale în traducerile biblice. Modernizarea textului biblic este justificată acolo unde semantica unor cuvinte vechi mai puțin cunoscute astăzi, însă păstrate în urma revizuirii, ar pune probleme de înțelegere a mesajului.

Observăm că traducerea *Bibliei* depinde și de încadrarea ei într-un context religios, confesional: „a traduce *Biblia* înseamnă a face teologie” (Noss 2007: 343). Mai mult decât atât, chiar Eugene Nida recunoaște că traducerea *Bibliei* nu se face în afara unei orientări politice, sociale sau, mai ales, religioase, ceea ce aduce după sine unele modificări ale mesajului original:

at times a translator has purposely and consciously attempted to change a message in order to make it conform to his own political, social or religious predilections (Nida 1964: 154–155).

Un aspect important de luat în seamă este legătura dintre textul biblic și exegeza biblică. Dacă în cadrul Bisericii Ortodoxe și a celei Catolice raportarea se face la Sfinții Părinți și la scriitorii bisericești, în cadrul Bisericilor (Neo)protestante nu mai există raportarea la Tradiție, fiind urmat principiul *Sola Scriptura*. În secolul al XVI-lea, Biserica Catolică arunca anatema asupra lui Martin Luther din pricina învățăturilor sale protestante ilustrate și în traducerea *Bibliei*. Beza, succesori al lui

Calvin, realizează o nouă traducere în latină a *Bibliei* cu intenția de a corecta greșelile întâlnite în *Vulgata*, însă introduce, la rândul lui, interpretări protestante. Acestea sunt prezente în glose, care constituie maniera sa exegetică specifică. Reforma își propunea să asigure laicilor accesul la textul sacru pentru ca fiecare să poată citi și interpreta singur textul, fără să mai fie nevoie de mijlocirea clerului. Astfel, era subminată autoritatea clericală a Bisericii Catolice. Ideile noi aduse de Reformă se reflectau în traduceri biblice prin anumite opțiuni lexicale cu miză teologică.

Concepția lui Eugene Nida despre traducerea *Bibliei*

Contribuția lui Eugene Nida la traducerea interculturală⁴ a *Bibliei* este remarcabilă⁵, iar echivalența dinamică/funcțională, conceptul novator pe care îl propune, este soluția sa de a depăși barierele ridicate de culturi cu totul diferite. Nida pune accentul pe *răspunsul echivalent*, fiind de părere că răspunsul receptorului textului tradus trebuie să fie comparabil cu răspunsul receptorului textului original (Nida, Taber 1969: 12). Sistemul de priorități propus de Nida este următorul: conținutul mesajului este mai important decât forma lui sau, cu alte cuvinte, *echivalența dinamică*, numită și *funcțională* (Lungu Badea 2012: 66), are întâietate față de *echivalența formală*.

Unul dintre reproșurile aduse teoriei lui Nida constă în gradul prea mare de independență a textului tradus în raport cu originalul său. Chiar dacă Nida susține că o traducere nu trebuie să pară o traducere, este importantă și acuratețea ei, în sensul că trebuie să fie respectată corespondența dintre cele două texte. În

⁴ „The Scriptures must be intelligible to non-Christians, and if they are, they will also be intelligible to Christians.” (Nida, Taber 1969: 31–32).

⁵ Ne referim la primele traduceri biblice în limbi vorbite de popoare necreștine din cele mai îndepărtate colțuri ale lumii, în cazul cărora teoria lui Nida reușește să rezolve dificultățile de traducere survenite. Însă, în cazul limbilor popoarelor creștine cu o bogată tradiție literară în care *Biblia* era deja tradusă și revizuită, echivalența funcțională nu este acceptată pentru că intră în contradicție cu literalismul practicat de-a lungul mai multor secole.

studiile sale de caz (Nida, Taber 1969: 135–157), Nida compară doar texte paralele din limba-țintă, fără să le alătore și textul original din care au fost traduse. Se distanțează astfel de analiza contrastivă, fără de care însă nu se poate face o evaluare pertinentă a textului tradus. În momentul juxtapunerii textului tradus și a textului original, ar trebui să se observe imediat corespondențele lexicale. Echivalența funcțională presupune ca de fiecare dată când textul pare dificil sau neclar pentru un cititor contemporan, traducătorul să recurgă la o explicație, la o parafrază, cu scopul de a înlesni cititorului înțelegerea textului tradus. Dispare noțiunea de responsabilitate față de original și obligația de a respecta cuvintele autorului textului-sursă. Astfel, traduceri realizate în această manieră sunt mai degrabă niște comentarii ale textului sau amestecă ideile din textul original cu interpretările personale ale traducătorului, ceea ce nu este de dorit. Traducerea unui text diferă de interpretarea lui, deși, în acest sens, Gadamer (Gadamer 1960: 342, *apud* Eco 2008: 233) susține ideea că orice traducere este o interpretare.

Procedee de traducere utilizate în versiuni biblice românești

Trecem în revistă *procedeele de traducere* stabilite inițial de către Jean-Paul Vinay și Jean Darbelnet (Cristea 2007: 103–106, Lungu Badea 2012), ilustrându-le cu exemple din versiuni biblice românești. Acestea se împart în două mari categorii: *traducere directă* (împrumutul, calcul, parafraza literală) și *traducere indirectă/oblică* (transpoziția, modularea, echivalența și adaptarea).

Împrumutul

(1) *Învățător/dascal* (Luca 10: 25)

Dascăl (din ngr. *δάσκαλος*, v.sl. ••••••) se întâlnește, în forma *dascal*, în NT 1648, BIBLIA 1688 și BIBLIA 1795, în toate celelalte versiuni fiind preferat *învățător*. Prezența lui *dascal* în NT 1648 se explică prin presiunea originalului străin,

grecesc (*διδάσκαλε*), iar păstrarea lui în BIBLIA 1688 și BIBLIA 1795 reprezintă dovada filiației textelor prin revizuire. De-a lungul timpului, între cele două cuvinte se produce o diferențiere semantică întâlnită în limba română literară actuală. În versiunile biblice mai recente s-a impus *învățător*, pe când *dascăl* s-a păstrat în limbajul bisericesc cu alt sens.

(2) *Pildă/parabolă* (Luca 18: 9)

Împrumutul latino-roman *parabolă* (din fr. *parabole*, lat. *parabola*, „povestire alegorică cu un cuprins religios” (DLR)) se suprapune peste împrumutul mai vechi *pildă*, fără să-l elimine, ci ducând la repartiția stilistică a celor două cuvinte. *Pildă* nu a dispărut din limba română actuală, utilizându-se și astăzi în limba populară și în limbajul bisericesc.

(3) *Arvună/zălog/garanție* (II Cor. 1: 22)

Arvună este un împrumut din gr. *ἀρραβών*, cu prima atestare în NT 1648. Se suprapune peste cuvântul *zălog*, semnalat în texte încă din secolul al XVI-lea. În NT 1648, *arvună* este glosat prin *zălog*. Acesta din urmă are un caracter popular și de aceea nu se mai întâlnește în alte versiuni biblice. În NTR 2007 *arvună*, deși apăruse în toate versiunile biblice anterioare, este înlocuit prin *garanție*, pentru că nu mai este considerat accesibil cititorului contemporan.

(4) *Episcop/preot/supraveghetor* (I Tim. 3: 2)

În NT 1648 *episcop* este glosat prin *preot*, în majoritatea versiunilor biblice studiate se întâlnește cuvântul *episcop*, iar în NTR 2007 *episcop* este doar o glosă pentru *supraveghetor*. Între cele trei cuvinte nu există o relație de sinonimie autentică: *episcop/preot* ar putea constitui niște sinonime graduale (indică o ierarhie), iar *supraveghetor* este un calc după ngr. *ἐπίσκοπος*.

(5) *Publican/vameș/colector de taxe* (Matei 5: 46)

Publican este un împrumut din lat. *Publicanus*, sub influența directă a sursei latinești. Este atestat prima dată în NT 1648. Este concurent pentru *mitar* și *mitarnic*, dar este eliminat, alături de acestea, de împrumutul din maghiară *vameș*. *Colector de taxe* (NTR 2007) este un calc după engl. *tax-collector/tax-gatherer*.

(6) *Sinagogă/besearecă/adunare* (Matei 4: 23)

Sinagogă, un împrumut din lat. *synagoga*, gr. *συναγωγή*, are prima atestare în NT 1648. Este glosat prin *besearecă* (ceea ce constituie o adaptare culturală pentru a înlesni înțelegerea noului termen). Este substituit prin *adunare* în BIBLIA 1688, BIBLIA 1795, BIBLIA 1858, BIBLIA 1914. În NTR 2007 este glosat prin „întrunire sau loc de adunare”.

Calcul lingvistic

(7) **Ține în nemică/defăima/urgisi/disprețui/a privi de sus** (Luca 18: 9)

Expresia calchiată *a ține în nemică* din NT 1648 ne indică foarte clar sursa traducerii: noua versiune latină tradusă de Beza prezintă în ediția poliglotă NTGL 1611 (unde *pro nihilo habebant* corespunde gr. *ἐξουθενοῦντας – ἐξουθενέω* „to despise” (LIDDELL–SCOTT); cf. lat. *aspernor* (Vulgata) cu sensul de „to disdain, spurn, reject, despise” (LEWIS–SHORT). Traducerea literală (*a ține în nemică*) este înlocuită ulterior printr-o traducere literară (*a defăima*). Prezența lui *a defăima* în BIBLIA 1688, BIBLIA 1795, BIBLIA 1858 și BIBLIA 1914 este o dovadă a filiației dintre aceste texte. În BIBLIA 1760 apare *a urgisi*, un sinonim gradual pentru *a defăima*. *A disprețui*, eliminând concurențele sale mai vechi – *a defăima*, *a urgisi* –, este preferat în BIBLIA 2001. BIBLIA 1939 utilizează expresia *a privi de sus*, aflată în relație de sinonimie parțială cu *a disprețui*.

(8) **Împărțire/dar** (Evrei 2: 4)

Împărțire calchiază lat. *distributio, -onis* și gr. *μερισμός* „a division, distribution”. Este glosat în NT 1648 prin *dar*. În BIBLIA 1939, BIBLIA 2001 și NTR 2007 *dar* – traducerea literară (echivalentă) – înlocuiește *împărțire*.

(9) **Lua/omori** (F. Ap. 21: 35)

A lua dobândește printr-un calc de structură semantică sensul de „a face să dispară”. Lat. *tollo* „to lift or take up, to rise” are ca sens secundar și „to kill, to destroy”, gr. *αἴρω* „to lift, raise up” are și sensul „to take away, to remove, hence to kill or destroy”. *A ridica* din BIBLIA 1688 reprezintă tot un calc, iar expresia *la moarte cu el* din NTR 2007 constituie o transpoziție.

(10) **Mânule pune/popii** (I Tim. 5: 22)

A pune mâinile este un calc frazeologic după lat. *manus imponere* și gr. *χειρας ἐπιτίθημι* „at ordination of priests or bishops; conferring right to perform sacred offices” (LAMPE).

(11) **Prinde cu cuvântul/amăgi** (Marcu 12: 13)

A prinde (cu cuvântul) dobândește în context, prin calc semantic (v. lat. *capio*, -*ere* „to cheat, seduce, deceive, catch”, gr. *ἀγρέω* „to catch unawares, to trap”), sensul „a pune într-o situație dificilă, fără ieșire”, echivalând verbul *a amăgi* „a prinde pe cineva cu vorbe înșelătoare”.

(12) **Sfânt/jărtăvnic** (Evrei 8: 2)

Sfânt (< v.sl. ••••• (DLR), at. Psalt. Hur. (MDA)), un cuvânt polisemantic, are sensul contextual „prima încăpere a templului evreiesc, în care se află jertfelnicul, sfeșnicul cu șapte brațe, candelile etc. și în care se oficiază ritualul religios; (învechit) sfințenie”. Reprezintă un calc de structură semantică după pluralul lat. *sancta sanctorum* și gr. *τὰ ἅγια τῶν ἁγίων* – „Holy of Holies” (lat. *sanctus*, -*i* și gr. *ἅγιος*, -*a*, -*ov* - „holy; saints (plural noun)”). *Jărtăvnic* – v. *jertfelnic* (< v.sl. •••••••••• (DLR), at. Coresi Ev. (MDA)) – are sensul „masa din altar, așezată în colț, în dreptul ușii din stânga, pe care se pregătesc sfintele daruri”.

(13) **Sfinție/jărtăvnic** (Evrei 9: 12)

Sfinție (derivat de la *sfânt* cu sufixul -*ie* (DLR), at. Psalt. Hur. (MDA)) – v. *sfinția sfinților* „sfânta sfințelor” reprezintă, de asemenea, un calc după lat. *sancta sanctorum* și gr. *τὰ ἅγια τῶν ἁγίων*.

(14) **Stadie/alergătură** (Ioan 11: 18)

Stadie (< ngr. *στάδια*, pl. lui *στάδιον* (DLR); at. N. TEST. 1648 (MDA)) este un termen regional, cu circulație în Moldova și Crișana, cu sensul „unitate de măsură pentru distanță la greci, echivalând cu 147–192 m” (DTR). *Alegătură* (derivat de la *alerga* cu sufixul -*ătură* (DA)) echivalează, prin calc semantic, *stadie*, acest sens contextual însă nu apare în DA.

Transpoziția

(15) (Se) (în)tâmpla/după (în)tâmplare/din întâmplare (Luca 10: 31)

În versiunea grecească întâlnim *κατὰ συγκυρίαν* – substantivul *συγκυρία, -ας* însemnând „coincidence, chance” (LIDDEL–SCOTT). În traducerea lui Beza corespondentul este *casu* – tot un substantiv în ablativ (*casus, -us*), cu un sens adverbial „by chance, casually, by accident, accidentally” (LEWIS–SHORT). *Vulgata*, însă, traduce prin verbul impersonal *accidit* „it happens that, it occurs that” (LEWIS–SHORT). BIBLIA 1688 și BIBLIA 1914 redau gr. *κατὰ συγκυρίαν*, BIBLIA 1939 și BIBLIA 2001 echivalează lat. *casu* din versiunea lui Beza, iar NT 1648, BIBLIA 1760, BIBLIA 1795 și BIBLIA 1858 se raportează la verbul lat. *accidit* din *Vulgata*. Transpoziția *după tâmplare/din întâmplare* – *a se întâmpla* se referă la alternanța: traducere printr-un substantiv/ traducere printr-un verb.

Modularea

(16) (De) abia viu/mai mort/aproape mort/pe jumătate mort (Luca 10: 30)

Expresia *a fi mai mult mort (decât viu)* sau *a fi pe jumătate/aproape mort* are sensul de „a fi într-o stare de sfârșeală totală, de epuizare, maximă” (DLR). Gr. *ἡμιθανής, -ές* – „half-dead” (LIDDEL–SCOTT) este echivalat prin *semivivus, -necis* „half-dead” în versiunea lui Beza și prin *semivivus, -a, -um* „half-alive” în *Vulgata* (LEWIS – SHORT). Între cele două variante latinești există, desigur, o relație de sinonimie, dar diferența dintre ele, explicabilă prin modulare, se reflectă și în versiunile biblice românești analizate. Astfel, BIBLIA 1760, BIBLIA 1795, BIBLIA 1858 și BIBLIA 1914 se raportează la *semivivus*, varianta propusă de *Vulgata*, în timp ce NT 1648, BIBLIA 1688, BIBLIA 1939 și BIBLIA 2001 echivalează gr. *ἡμιθανής, -ές*/lat. *semivivus, -necis*.

Echivalența

(17) *Năroi/volbură* (F. Ap. 27: 17)

Năroi (< bulg. ***** (DLR), at. Anon. Car. (MDA)) – v. *noroi*, are sensul „pământ (adus de ape și) depus pe fundul, pe marginea apelor sau pe terenuri inundabile; mâl”. *Volbură* (< lat. **volvula* (<*volvere*) (DLR)) este polisemantic, având în context sensul de „vârtej; bulboană, vâltoare; agitație violentă (și zgomotoasă) a apei”. Cele două cuvinte încearcă să redea, prin echivalență, toponimul *Syrtis* „name of two large sand-banks (Major and Minor) on the coast of Libya” (LIDDELL–SCOTT), care, dacă era păstrat ca atare în text, rămânea inaccesibil cititorilor.

Adaptarea

(18) *Besearică/templu* (Luca 18: 10)

Templu este hiperonimul pentru *biserică, capiște, geamie, havră, moschee, pagodă, sinagogă* (DLR). Pentru a înlătura confuzia legată de cult, în BIBLIA 1939 și în BIBLIA 2001 *biserică* este înlocuit prin *templu*. Traducerea lat. *templum* sau a gr. *τὸ ἱερόν* cu sensul de „temple” (LEWIS–SHORT, LIDDELL–SCOTT) prin *biserică* este o adaptare culturală (în context fiind vorba de sinagoga iudaică, deși în interpretarea parabolei lăcașul de cult este cel creștin).

(19) *Veșmânt/podoabă/haină/caftan* (Luca 15, 22)

Veșmânt (moșt. din lat. *vestimentum*) este un termen generic cu sensul de „obiect de îmbrăcăminte; totalitatea obiectelor care formează îmbrăcămintea unei persoane” (DLR). *Podoabă* (împr. din v.sl. *****) semnifică „ceea ce servește pentru a înfrumuseța, pentru a împodobi ceva sau pe cineva; element decorativ format din motive sculptate, pictate etc., ornament” (DLR). *Haină* (împr. din sârb. *haljina* „veșmânt, așternut”) este, de asemenea, un termen generic: „îmbrăcăminte, îmbrăcămintea corpului omenesc” (DA). *Caftan* (împr. din turc. *kaftan*) are sensul „o haină largă, albă și cusută cu mătăsuri galbene sau cu

fir galben, cu mânecile lungi până în pământ și despicate pe la umere, pe unde scoate mâinile când o îmbracă, rămânând mânecile atârnat” (DA).

Veșmânt apare în TETRAEV. 1561 și în NT 1648, *podoabă* îi ia locul în BIBLIA 1688, în următoarele cinci versiuni biblice, în ordinea lor cronologică (BIBLIA 1760, BIBLIA 1795, BIBLIA 1858, BIBLIA 1914, BIBLIA 1921), este utilizat *haină*, la fel ca în BIBLIA 2001, pe când *caftan* se întâlnește doar în BIBLIA 1939. Cele patru cuvinte concurente nu alcătuiesc, însă, decât o paletă de sinonime parțiale, pentru că doar *veșmânt* și *haină* ilustrează o relație semantică de sinonimie autentică, *haină* înlocuind în uz de-a lungul timpului cuvântul *veșmânt*. În raport cu cele două cuvinte discutate mai sus, *caftan* reprezintă un hiponim (și totodată o încercare de adaptare culturală la spațiul românesc), pe când *podoabă* denumește metaforic *haina*, așadar este un sinonim contextual prin metaforizare. Lat. *stola*, -ae are sensul „a royal robe; a dress of ceremony” (LEWIS–SHORT), la fel ca gr. *στολή*, -ῆς (LIDDELL–SCOTT), sunt echivalate doar prin rom. *veșmânt* și *haină*.

Concluzii

Se confirmă faptul că în versiunile biblice românești predomină principiul traducerii literale, de aceea împrumutul și calcul lingvistic sunt mai frecvente decât transpoziția, modularea, echivalența și adaptarea. Dintre versiunile biblice românești pe care le-am cercetat, singura tradusă după principiul echivalenței dinamice, promovat de Eugene Nida, așa cum, de altfel, este și intenția traducătorilor, este NTR 2007.

Bibliografie

Izvoare și lucrări de referință

- BIBLIA 1688: *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, 1988.
- BIBLIA 1760: *Biblia Vulgata*, Blaj, 1760–1761, București, Editura Academiei Române, 2005.
- BIBLIA 1795: *Biblia de la Blaj*, 1795, Roma, 2000.
- BIBLIA 1858: *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Legii cei Vechi și a cei Noao*, Sibiu, 1856–1858.
- BIBLIA 1914: *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a celei Nouă*, București, Tipografia cărților bisericești.
- BIBLIA 1939: *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.
- BIBLIA 2001: *Biblia sau Sfânta Scriptura*, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- BIBLIA SACRA 1690: *Biblia sacra Vulgatae Editionis*, Veneția.
- DA: *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1949.
- DLR: *Dicționarul limbii române* (serie nouă), București, 1965 și urm.
- DTR: Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi: 1640–1780. Termini regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- LEWIS–SHORT: Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary*, founded on Andrews’ edition of Freund’s Latin dictionary, Bibleworks edition, 1879.
- LIDDELL–SCOTT: G. Liddell, R. Scott, *A Greek–English Lexicon* compiled by Henry George Liddell and Robert Scott, Oxford, 1996.
- MDA: *Micul dicționar academic*, București, Univers Enciclopedic Gold, 2010.
- NT 1648: *Noul Testament*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Alba Iuliei, 1988.
- NTGL 1611: *Novum Iesu Christi Testamentum Graece et Latine: Theodoro Beza interprete. Cum duplici interpretatione*, Geneva, Apud Samuelem Crispinum, MDCXI.
- NTR 2007: *Biblia. Noua traducere în limba română*, Biblica, 2007.

Literatură secundară

- CRISTEA T., *Stratégies de la traduction*, troisième édition, București, Editura Fundației „România de mâine”, București, 2007.
- ECO U., *A spune cam același lucru. Experiențe de traducere*, Iași, Polirom, 2008.
- LONG L., *Translation and religion: holy untranslatable?*, Clevedon, Buffalo, Toronto, Multilingual Matters Ltd., 2005.
- LUNGU BADEA G., *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2012.
- NIDA E.A., *Lexical semantics of the Greek New Testament*, Atlanta, Scholars Press, 1992.
- *Toward a Science of Translating: with special reference to principles and procedures involved in Bible translating*, second impression, Leiden, Brill, 1964.
- *Traducerea sensurilor*, Iași, Institutul European, 2004.
- NIDA E.A., TABER C.R., *The Theory and Practice of Translation*, fourth impression, Leiden, Brill, 1969.
- NOSS P., *A history of Bible translation*, Roma, 2007.